

ve omuzları güneşin hararetinden korumak maksadıyla örtülen ve "kefiye, küfiye, ketfiye" veya "geziye" denilen, kenarları püsküllü örtüyü sıkıca tutturmaktadır. Başın etrafına alnı açıkta bırakacak şekilde iki kere dolanarak takılır. Keçi kılı, kuzu yünü ve deve tüyünden eğirilen iplerin örülmesiyle meydana getirilen bir kordondan ibarettir.

Lübnan, Suriye, Filistin ve Irak'ta da ha yaygın olarak kullanılır. Osmanlı döneminde, buralara görevli giden devlet memurlarına ve Adana ile yöresindeki bir kısım azınlığa da agel-kefiye kullanmaları için resmen izin verilmiştir. Güneydoğu Anadolu'da, özellikle Urfa'da Cumhuriyet'ten sonra da yaygın olarak kullanılmıştır. Gümüşhane'de tülbentin üstüne başı alından sıkıca saracak biçimde takılan ve "gac" yahut "gacık" denilen iplik oyali dolaklar ile Kastamonu'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kullanılmasına devam edilen "başbağı taç"lar, agelin Anadolu'daki benzerleridir.

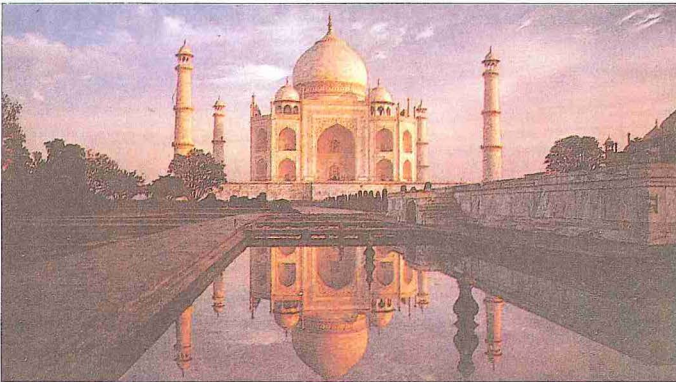
Eskiden İstanbul'da bazı tulumba uşaklarının reisleri de agel ile tutturulan baş örtüsünü bir özentî olarak kullanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. L. Burckhardt, *Voyages en Arabie*, Paris 1835, III, 35; R. Dozy, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam 1845, s. 304; O. Hamdy—Marie de Launay, *Les costumes Populaires de la Turquie en 1873* (Bin iki yüz doksan Senesinde Elbîse-i Osmâniyye), Constantinople 1873, s. 35, 244; Lady Anne Blunt, *Voyage en Arabie*, Paris 1882, s. 34; M. A. Racinet, *Le Costume Historique*, III, GJ: *Turquie d'Asie, Syrie*, Paris 1888, pl. 179, nr. 10; Max F. Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum persischen Golf II*, Berlin 1900, s. 122; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, s. 156; Seyfettin Şimşek, "Giyim Eşyalarının Hikâyeleri", *TFA*, VIII (1963), s. 3237; "Agel", *İA*, I, 149.

HAVVA KOÇ

Agra'da
Moğol
mimarisinin
en ünlü eseri
Tac Mahal

AGNOSTİSİZM

(bk. LÂEDRİYYE).

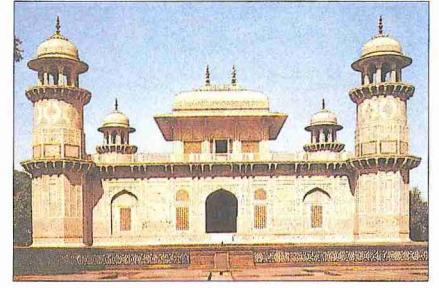
AGRA

(آگرہ)

Hindistan'ın Utar-Pradeş eyaletinde bir şehir ve aynı adı taşıyan bölgenin merkezi.

Yamuna nehrinin iki kıyısında kurulan şehir, Delhi'nin güneyindedir. XVI-XVII. yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'nun başşehri olan Agra, bugün sadece Moğol sanatının şaheserlerini barındırması sebebiyle tanınmaktadır. Müslümanların da yaşadığı Agra'nın nüfusu 747.318 (1981), aynı adı taşıyan bölgenin nüfusu ise üç milyon civarındadır. Bölgenin yüzölçümü 4816 km²'dir.

Agra'nın bulunduğu bölge, Sürisana Devleti'nin bir kısmını teşkil ediyordu. İranlı şair Mes'ûd b. Sa'd'a (ö. 1131) göre Agra, Gazneli İbrahim zamanında (1059-1099), Hint Valisi Mahmud Şah tarafından 1081'de Çavhanlar'dan alındı. Bu dönemde Agra'nın tuğladan yapılmış müstahkem bir kalesi bulunuyordu. Delhi Sultanı Alâeddin Şah zamanında Biyana eyaletine bağlandı. Stratejik önemi olan Agra, İskender-i Lûdî tarafından yeniden inşa edilerek (1495) hükümet merkezi oldu. Bugün kenar mahallelerinden biri hâlâ İskender adını taşımaktadır. Onun idaresi zamanında Agra'nın önemi giderek arttı; İslâm dünyasından birçok âlim, şair, hukukçu, sûfi ve sanat-kâr gelerek buraya yerleşti. Böylece Agra kısa zamanda kültürel faaliyetlerin merkezi haline geldi. Son Lûdî Hükümdarı Sultan İbrahim (1517-1526), Moğollar'la yaptığı savaşta mağlûp olunca şehir Bâbü'r'ün eline geçti (1526). Bâbü'r zamanında da başşehir olan ve çok gelişen Agra, Ekber Şah'ın (1556-1605) saltanatı sırasında Yamuna nehrinin her iki

Agra'da Nurcihan Hatun Türbesi

tarafına doğru genişlemeye devam etti. Cihangir (1605-1627) ve Şah Cihan (1628-1658) dönemlerinde de önemini sürdürdü. Böylece, Moğollar devrinde idarî ve askerî bir merkez oldu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cat ve Merât-hâlar idaresinde kalan şehir, 1803'te İngiltere'nin hâkimiyetine girdi. İngilizler'e karşı verilen istiklâl mücadelelerinde önemli rol oynayan Agra, Hindistan tarihinin çeşitli dönemlerinde siyasî önemini korudu.

Agra şehri, eski bir yerleşim noktasından başlayarak asırlar boyunca gelişigüzel ve tedricî olarak büyüdü. Bütün ana yollarının Yamuna nehrine ulaşması dışında şehir tamamen plansızdı. Evler, Yamuna nehrinin iki kıyısında yer aldığı halde asıl şehir nehrin batı kıyısında gelişti. Agra şehri, Ekber Şah zamanında en önde gelen ticaret, kültür, eğitim ve sanat merkezi idi. XVI. asrın sonlarında Agra'yı ziyaret eden Monserrate (1580) ve Ralph Fitch (1585) gibi seyyahlar, burayı kalabalık nüfuslu, muhteşem bir şehir olarak tasvir ediler. İlk Moğol hükümetleri sırasında milletlerarası öneme sahip olan şehir, bugün de bir kültür, ticaret ve sanayi merkezidir. Şehirde 1927'de kurulan Agra Üniversitesi ve ona bağlı altı fakülte bulunmaktadır.

Agra'da Moğol dönemine ait dünyaca tanınmış sanat eserlerinin en muhteşem örnekleri bulunmaktadır. Bâbü'r'ün türbesi, Ekber Şah'ın Yamuna nehrinin sağ kıyısında inşa ettirdiği kale, Cihanârâ Begüm Camii ve Mescidi, Ekber Şah, Mirza Gıyâs Bey, Nurcihan Hatun türbeleri ile Tac Mahal* bunlar arasında sayılabilir. Agra'nın en meşhur sanat eseri olan Tac Mahal'i Şah Cihan, daha çok Mümtaz Mahal olarak tanınan karısı Er-cümend Bânû Begüm için 1646-1653 yılları arasında yaptırmıştır. Tac Mahal

Türbesi, Osmanlı mimarı Muhammed İşâ tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca resmî toplantı salonları olarak bilinen Divân-ı Âm ve Divân-ı Hâs, şehrin önemli sanat eserleri arasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Babur, *Vekayi* (trc. ve nşr. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1946, II, 303-305, 330-333, 335, 398, 403-405, ayrıca bk. İndeks; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, III, bk. İndeks; J. B. Tavernier, *Travels in India*, Lahore 1976, I, 104, 112; Stanley Wolpert, *A New History of India*, New York 1982, s. 140, 150; P. V. Begde, *Forts and Palaces of India*, New Delhi 1982, s. 136-145; M. P. Singh, *Town, Market, Mint and Port in the Mughal Empire 1556-1707*, New Delhi 1985, bk. İndeks; S. Israel-B. Grewal, *India*, Germany 1985, s. 107-110; R. Nath, *History of Mughal Architecture*, New Delhi 1985, I, 90-94, 109-119; II, 102-139; I. P. Gupta, *Urban Glimpses of Mughal India, Agra the Imperial Capital*, Delhi 1986; S. A. A. Rizvi, *The Wonder that was India*, London 1987, II, 93, 95, 105, 120, 129-131, 191, 219; Bianca Maria Alfieri, "Delhi, Agra Lahore: le capitali dell'India moghul", *Islam Storia e Civiltà*, XX/3, Roma 1987, s. 163-183; "Agra", *IA*, I, 151-152; Nurul Hasan, "Agra", *EI²* (İng.), I, 252-254; a.mlf.—Seyyid Ali Abbas, "Agra", *UDMİ*, I, 189-194; G. Hambly, "Agra", *Eir.*, I, 611-612.

İDRİS BOSTAN

AGUËLİ, John Gustaf

(bk. ABDÜLHÂDİ).

AĞA

İtibarlı emirlere, birçok kuruluşun başındaki âmirlere, yörelerin idaresini ellerine almış kimselere verilen unvan.

Ağa, Moğolca "büyük erkek kardeş" mânasındaki aka kelimesinden gelir (bk. G. Doerfer, I, 155-158). Türkler eski zamanlardan beri "büyük erkek kardeş" anlamında eçi sözünü kullanıyorlardı. Eçi, aynı zamanda "amca" mânasına da geliyordu. Selçuklular devrinde "ağabey" şeklindeki asıl mânasından başka büyük ve itibarlı emirlere hükümdarların bile eçi (içi) dedikleri biliniyor. Meselâ İran Selçukluları'ndan Arslanşah, 558 (1163) yılındaki Gürcistan seferine katılan Ahlat Şahı II. Sökmen'e eçi diye hitap ettiği gibi, Anadolu Selçukluları Sultanı IV. Rükneddin Kılıcarşan da devleti elinde tutan Pervane Muînüddin Süleyman'a içi diyordu.

Moğollar büyük erkek kardeşlerine aka, küçük erkek kardeşlerine de ini diye hitap ediyorlardı. İni, Orhun Kitâbeleri'nde geçer ve Bilge Kağan Kül Ti-

gin'den daima "İnim Köl Tigin" diye söz eder. Buna göre Moğollar'ın ini sözünü Türkler'den aldıkları söylenebilir. Fakat ini sözünü alırken eçiyi almamaları dikkat çekmektedir. Cengiz Han hânedanı arasında, Moğol devrinde aka ve ini sık sık kullanılırdı. Bununla hânedan mensupları arasında küçüklerin büyüklere itaati dile getirilir ve birlik şuurunun yaşıtılmasına çalışılırdı. Çağatay, Özbek ve diğer kavimlerin dilinde aka ve daha ziyade onun sadalı şekli ile ağa, kolayca eçi veya içinin yerini aldı. Anadolu'da ise aka, daha XIII. yüzyıldan itibaren ağa şeklinde yazılmış ve başlangıçta şeref unvanı olarak kullanılmıştır. Nitekim Sultan Veled Anadolu'daki Moğol valilerinden Samagar Noyan için yazdığı manzumede ondan "Samagar Ağa" diye söz eder (bk. *Divân-ı Sultan Veled*, s. 306). XIV. yüzyılın birinci yarısında da ağanın Moğol beyleri arasında unvan olarak kullanıldığı görülür. Anadolu'da bu unvan taşıyanların en ünlüleri de yine Moğol asıllı idiler. XIV. ve XV. yüzyıllarda kardeşler arasındaki yaş durumu ulu karındaş ve kiçi karındaş kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Ağa daha sonra "ağabey" mânasında kullanılmaya başlanmış ve zamanla her yerde eçinin yerini almıştır. Dede Korkut destanlarında hem büyük kardeş hem de dolayısıyla "büyük ve muhte-

rem bey" mânasında kullanılan ağa, günümüzde de Anadolu'da köy ve kasabalarda "kardeş" mânasında kullanılmaktadır. Edebî Türkçe'de ağanın bey kelimesi de ilâve edilerek ağabey şeklinde kullanıldığı mâlumdur; fakat bu, çok defa başka şekilde telaffuz edilir. Eçiye gelince, eçi ve içi şekillerinde "büyük kardeş, amca", hatta diğer bazı mânalarda olmak üzere, Anadolu'nun bazı yörelerinde hâlâ kullanılmaktadır.

Selçuklular devrinde, "baba" mânasındaki ata ile beg kelimelerinden meydana gelen atabegin büyük bir memuriyet ve hatta bazı hallerde hükümdarlık unvanı olduğu bilinmektedir. Fakat eçinin unvan olarak kullanıldığına dair hiçbir delile sahip değiliz. Moğollar'ın aka kelimesi ise daha "kaanlar" devrinde itibaren bir unvan şeklinde kullanıldı. Çeşitli kaynaklardan da anlaşılacağı üzere aka, daha ziyade asil soydan olmayan, fakat hizmetleri sayesinde mühim mevkilere yükselen itibarlı, saygı duyulan devlet adamlarına verilen bir unvandı. Bu unvan, İlhanlılar'dan sonra da genellikle noyanlar ve beyler zümresine mensup olmayan devlet adamları tarafından kullanıldığı gibi, Moğol asilzade zümresine mensup noyanlar aka unvanı ile de anılmışlardır. Bu husus şüphesiz, akanın "itibarı yüksek, saygıdeğer" şeklinde bir mâna kazanmış olması ile ilgilidir.

Timurlular'da ise akanın muteber, saygıdeğer ve kudretli şahıslara unvan olarak verildiğine dair misallere rastlanmaz. Buna karşılık Timurlu kaynaklarında bu kelime daha çok ağa şeklinde yazılmakta ve asil kadınlara unvan şeklinde verilmektedir. Ancak kadınlar tarafından kullanılan ağa unvanı begim (begüm) ve hanım (hanum) gibi devam etmeyip Timurlular'dan sonra -hiç değilse İran'da- kullanılmamıştır. Diğer taraftan akanın Timurlular'dan çok önce, nâdir de olsa kadınların unvanı olarak taşındığını biliyoruz.

Akkoyunlular'da da beg zümresine mensup olmayan görevlilerin aka unvanını taşıdıkları görülüyor. Akkoyunlular'ın bu unvanı, şimdi İran'da olduğu gibi, ağa şeklinde telaffuz etmiş olmaları pek muhtemeldir. Akkoyunlular'da bu unvanı taşıyanlar daruga*lık, nöker*lik ve tavacı*lık gibi işlerde kullanılmışlardır. Aka ilk defa bu devirde bir memuriyet unvanı şeklinde kullanılmıştır ki bu memuriyet de eşik ağalığı idi. Akkoyunlular'da eşik ağası, bilhassa hükümde-

Yeniçeri ağası ve yamağı (M. Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9391)

